

Хоменко Людмила Миколаївна

ХАРАКТЕРИСТИКА ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ОДЯГУ

Проаналізовані нами зразки традиційного жіночого одягу дають змогу простежити поступову еволюцію його форм, яка йде від зшивання прямокутних шматків тканини до поступового додавання кроєних деталей, котрі роблять одяг зручнішим та різноманітнішим.

Ключові слова: традиційний жіночий одяг, оберіг, давньоруський костюм, еволюція форм, взуття, плахта.

Протягом усього свого розвитку одяг відтворював певну еволюцію світогляду окремої людини, нації, суспільства: їхнє ставлення до різних навколишніх явищ, формування й розвиток звичаїв, обрядів, вірувань тощо. Отож, вивчаючи одяг, можна простежити особливості духовної культури народу. Крім того в одязі втілюються потяг людини до прекрасного, її художньо-естетичні погляди й смаки, що робить одяг вагомим частиною мистецтва.

Отож дослідження такого виду матеріальної культури, як одяг, допомагає пізнанню й духовного світу народу.

У процесі розвитку суспільства, зростання потреб людини змінювалися і вимоги до одягу; його функції з часом набували дедалі більшої складності, багатогранності.

Як відомо, найголовнішою вимогою щодо одягу, яка супроводжувала його з початку існування, був захист тіла людини від негативних впливів зовнішнього середовища. Захисна функція безпосередньо пов'язана з

географічними та кліматичними особливостями конкретного району Земної кулі і створює необхідні умови для існування людського організму. Залежно від клімату окремих географічних територій захисна функція набувала різного значення, що зумовлювало появу великої кількості видів та форм одягу, виконаних із різноманітних матеріалів. Так у той же самий історичний період у країнах з різними кліматичними умовами одяг відмінний за своїм характером.

Але треба зауважити, що навіть на відносно незначних за розміром територіях одного кліматичного поясу залежно від місцевих кліматичних та географічних нюансів має місце й локальна специфікація в одязі. На прикладі України це легко простежити на народному безрукавному нагрудному одязі, локальна специфіка якого, відбиваючи характер господарської діяльності окремих груп українського народу, одночасно відповідала особливостям клімату. Цей вид одягу був поширений на всій території України, але в різних місцевостях він мав деякі відмінності. В гірських районах Західної України — це тепла коротенька безрукавка з хутра — кептар; у північних і північно-західних районах передгір'я — сукняна безрукавка — лейбик, бруслик тощо; на території Середньої Наддніпрянщини — легша, хоча і довша безрукавка — керсетка і т. д.

Для гірських районів Західної України характерним літнім взуттям були шкіряні постолои, що надягалися на вовняні капчури. В той же час у північних лісових районах носили личаки, плетені з кори дерева (лика), які відповідали місцевому ґрунту і клімату. Влітку на Середній Наддніпрянщині здебільшого ходили босоніж, а в окремих випадках (приміром, на жнива) взували постолои з лика, які далі на південь замінювалися шкіряними постоломи.

Інша найдавніша вимога людини щодо одягу була тісно пов'язана з захисною і водночас відбивала світогляд первісної людини, «допомагаючи» їй у боротьбі з незрозумілими силами природи,

«захищаючи» від злих духів, наврочень і т. ш. Це так звана оберегова (магічна, талісманна.) функція, котра, переходячи протягом століть від покоління до покоління, набувала традиційно-побутових рис втрачаючи своє первинне значення. Не вміючи пояснити явища навколишнього світу, людина часто наділяла окремі елементи свого побуту, в тому числі одяг, певними обереговими властивостями. Особливо стійкою ця функція була тому, що одяг безпосередньо пов'язаний з тілом людини, яке нібито є носієм або провідником магічної сили. Оберегова функція, що простежується в народному одязі протягом майже всієї його історії, свідчить про дуже давнє походження тих або інших елементів убрання, які зберігали її навіть до недавніх часів.

Для прикладу звернімося до українських головних уборів XIX ст. Людина усвідомлювала, що саме «головою» вона розуміє навколишній світ та впливає на нього, в тому числі на свідомість, психіку, духовний світ інших осіб. Тому за допомогою головних уборів вона прагнула захистити себе від уроків та інших чар зловмисних людей. Такими оберегами слугували, зокрема, дівоча стрічка або вінок із запашних рослин, складні форми жіночих очіпків. Особливі магічні властивості надавалися також українській народній сорочці, що одягалася прямо на тіло людини, їй приписували лікувальну силу, вона виступала обов'язковим елементом убрання в багатьох обрядах. Так, люди вірили, що через сорочку можуть передаватися різні хвороби, лінощі або ж, навпаки, здоров'я, спритність тощо; сорочкою обгортали новонароджених, її вишивали на весілля, на смерть; із нею пов'язані не тільки сімейні, часом інтимні, обряди, а й громадські традиції (наприклад, у білій сорочці жінки виходили прокладати першу борозну).

Магічними властивостями наділявся також кожух, який займав важливе місце в обрядовості, символізуючи родючість, багатство та щастя. В кожух загортали немовлят, на ньому сиділи молоді під час

весілля, він був складовою частиною обряду пострижин, у кожусі навиворіт зустрічала молодого мати нареченої тощо.

Важливу оберегову роль виконували колір та орнаментика одягу, а також різноманітні прикраси, пояси та інші доповнення.

Уже на перших стадіях розвитку суспільства простежуються й естетичні вимоги щодо одягу. Прикрашаючи одяг, людина спочатку висловлювала свій несвідомий потяг до прекрасного; з часом прикраси перетворилися на необхідний атрибут костюма, відбиваючи особливості художньо-естетичних смаків народу. Отож естетична функція віддзеркалювала певний спосіб усвідомлення життя, навколишньої природи, збагачений людським досвідом і перейнятий високою духовністю.

Естетичні особливості одягу підпорядковані законам композиції, які вимагають гармонійної єдності таких показників, як матеріал, форма, колорит та різні види оздоблення. За взірць можуть правити кращі комплекси традиційного вбрання різних етнографічних районів України.

Якщо оберегова та пов'язана з нею обрядова функції народного одягу наприкінці XIX — на початку XX ст. здебільшого втрачають своє давнє значення, то естетична, переживаючи певні видозміни, й досьогодні успішно утверджує себе, що й робить одяг важливою частиною декоративно-прикладного мистецтва.

Вже з виникненням родових общин, а згодом племен, що об'єднували споріднені родові общини та етнічні угруповання, в одязі з'являються етнічні ознаки, які з часом набувають дедалі більшої виразності. Тобто можна говорити про етнічну функцію одягу.

Загальновідомо, що в X ст. на основі консолідації розрізаних слов'янських племен — полян, сіверян, волинян, в'ятичів — на території Південно-Східної Європи виникає могутня держава — Київська Русь. Судити про одяг цих племен можна хіба що гіпотетично, проте, за

аналогією з іншими видами матеріальної культури, зразки якої є у розпорядженні археологів та істориків, припустимо, що він суттєво відрізнявся один від одного. В процесі утворення слов'яно-руської етнічної спільноти відбувалася і консолідація багатьох явищ культури. Так, на основі одягу давньослов'янських племен виник і давньоруський костюм, значною мірою несхожий на одяг сусідніх народів.

Феодалне роздроблення і розпад давньоруської держави, різні історичні долі населення окремих її територій сприяли формуванню української, російської та білоруської народностей (найінтенсивніше цей процес проходив у XIV—XV ст.), і приблизно з цього часу ці народності виступають як близькі між собою, але окремі етнічні одиниці. Відповідно на основі одягу населення давньоруської держави йшло формування етнічної специфіки народного вбрання українців, росіян, білорусів. Пізніше, з утворенням нації, ускладнюється етнічна специфіка народного одягу, який дедалі більше набуває національних ознак. Риси такої спільноти, як нація, виявляють велику стійкість відносно пізніших впливів і нашарувань, що у свою чергу відбивається на еволюції одягу.

Усередині великих етнічних спільнот в їхньому одязі формуються специфічні регіональні й локальні ознаки, тобто костюм стає, так би мовити, знаком відмінності населення однієї місцевості від іншої. Регіональні ознаки інколи поєднуються з загальнонаціональними, які виступають символами відмінності націй. Архаїчні риси народного одягу, пов'язані з культурою стародавніх етнічних спільнот, у процесі розвитку нації чимдалі більше нівелюються. Проте окремі їхні елементи затримуються в одязі дуже довго, оскільки є складовими певних комплексів національного костюма.

Це явище можна простежити на українському народному одязі, в якому на загальній основі виділяються регіональні та локальні комплекси з дуже виразною своєрідністю крою, кольору, оздоблення, способів

поєднання та носіння окремих елементів убрання тощо. Можна погодитися з припущенням Г. Маслової, що така складова частина одягу східних слов'ян, як плетене взуття, сягає часів племінного побуту (знаряддя для її виготовлення було відоме за неоліту). Те ж саме можна сказати про незшитий стеговий одяг. Його назви «плахта», «поньова» означають полотнище тканини, плат, накидку, що змушує відносити цей тип убрання до тих давен, коли найпростіші його форми у вигляді шматка тканини мали різне призначення.

На формування й розвиток етнічної функції одягу впливають і етнокультурні зв'язки між народами від найдавніших часів до наших днів. Незважаючи на спільність багатьох елементів українського національного костюма, локальні його різновиди зберігають яскраву своєрідність, в одних випадках утримуючи в собі архаїчні ознаки, в інших — риси, що виникли у процесі етнокультурного взаємообміну з сусідніми етнічними групами або народами.

У процесі соціально-економічної еволюції суспільства, з появою станів та майнового розшарування населення, з виникненням приватної власності розвинеться соціальна функція одягу. Він стає знаком розмежування суспільних верств, а також знаком станової належності. Звідси й соціально-економічна диференціація одягу, його кількісних та якісних показників. Панівні верстви підкреслювали за допомогою одягу своє привілейоване становище. У феодальному суспільстві багатьох країн Європи, особливо за середньовіччя, регламентація одягу навіть передбачалася законодавством: так, недворянам забороняли носити шовковий або оксамитовий одяг, убрання червоного кольору; довжина передків взуття, висота чоловічих головних уборів — усе було суворо регламентоване. Крім певних законодавчих приписів, на одязі відбивалося і матеріальне становище представників того чи іншого стану.

У Давній Русі та пізніших державах, що утворювалися на її території, одяг боярства, а згодом дворянства суттєво відрізнявся від інших: використовувалися дорогі привізні тканини, оздоблення коштовним камінням та іншими дорогоцінними прикрасами, кількість одягу в багатих була значно більшою тощо. Петром I був виданий указ, що вводив для всіх станів, окрім духовенства та селянства, спочатку угорський, а потім німецький одяг. Але цей указ не поширився на всі околиці імперії.

В Україні панівні стани (феодално-поміщицька знать, козацька старшина, дворянство тощо) також намагалися підкреслити свою матеріальну перевагу.) Проте народний одяг, який не міг змагатися з «панським» за вартістю, завжди промовисто свідчив про народну майстерність, талановитість та винахідливість. При цьому одяг відбивав поділ селян на різні соціальні групи (державні, поміщицькі, монастирські тощо). Відмінності між станами виявлялися не лише у використанні неоднакових за якістю тканин та різних видів убрання (наприклад, бурнуси у багатих, кереї, свити у бідних), а й у самій кількості одягу. Багаті козаки мали по п'ять-шість і більше кожухів, у той час як селянин-бідняк не мав жодного або один старенький на всю велику родину.

Це розшарування ще більше поглибилося у пореформений період, коли капіталістичний спосіб виробництва значною мірою змінив соціально-економічні умови життя та загострив протиріччя між різними верствами суспільства. Швидкий розвиток та концентрація промисловості, зростання кустарних промислів та відхідництва сприяли збільшенню населення міст. Розширюються культурні запити робітників і ремісників, у тому числі щодо одягу. В середовищі селянства відбувається процес докорінної руйнації давніх патріархальних підвалин та визрівання селянина нового типу. В одязі селянства більш відчутним стає вплив міської культури, на селі з'являються промислові товари. Але давні традиції відступають тут набагато повільніше.

Протягом усієї історії одягу на ньому відбивалися і статевікові ознаки людини. Статевікова функція одягу пов'язана не тільки з фізіологією людського організму, а й із характером діяльності різних за статтю та віком людей і відповідно — їхнім становищем у суспільстві. Приміром, чоловічі штани — це досить пізні явище, походження якого, крім кліматичних причин, пов'язане з розвитком їзди верхи, а також орного способу обробітку ґрунту; такий зручний в роботі елемент жіночого народного костюма, як запаска-фартух, доводить причетність жінки до господарської справи тощо.

Статевікові особливості пов'язані також із народною етикою. Цікаво, що люди, котрі жили протягом того ж самого історичного відтинку, але належали до різних верств суспільства, інколи мали зовсім різні етичні уявлення, які відбивалися в одязі. Для української селянки, наприклад, навіть на початку ХХ ст. було великим гріхом зняти очіпок і «засвітити» волосся, хоч, скажімо, для міщанки це давно було анахронізмом.

Таким чином, одяг як одна з необхідних умов існування людини виконує ряд функцій, найважливішими з яких є захисна, оберегова, обрядова, естетична, етнічна, соціальна, статевікова. Залежно від призначення одягу найбільший наголос робиться на одну або декілька його функцій, інші ж стають другорядними. Наприклад, у святковому вбранні переважає естетична функція, у весільному чи поховальному — обрядова і т. ін.

Поява нової функції або зникнення старої ведуть до зміни функціональної структури одягу в цілому. Особливо чітко простежується послаблення, а в деяких випадках і відмирання цілої низки функцій одягу наприкінці ХІХ — в першій половині ХХ ст. у зв'язку з бурхливими змінами у побуті й світогляді українців. Це зумовило появу нових функцій

одягу і привело до докорінної зміни самої функціональної структури та її емоційного забарвлення.

Врахування загальнолюдських функцій одягу, а також того, що одяг безпосередньо пов'язаний із будовою та пропорціями фігури людини, дає змогу узагальнити велике розмаїття форм, видів і типів убрання, підпорядкувавши їх певній класифікації.

В основі найбільш загальної класифікації одягу лежить його розподіл залежно від статі людини на чоловічий та жіночий. Кожна з цих груп у свою чергу поділяється залежно від віку людини. Наприклад, жіночий одяг розподіляється на дівочий, вбрання для молодниць та літніх жінок (чоловічий — аналогічно).

Особливості помірно-континентального клімату, в зоні якого розташована Україна, з його досить різкими перепадами температури, створили умови для розвитку великої кількості видів одягу та різноманітності його форм.

Насамперед виділимо групу натільного одягу. До кінця XIX ст. по всій Україні до складу цього виду вбрання (як у жінок, так і у чоловіків) входила виключно сорочка. Наступну групу вбрання, що прикривало й захищало стегна людини, можна назвати поясним, або стеговим, одягом. До такого виду жіночого вбрання належали розпашні (плахти, запаски, опинки, дерги) та глухі спідниці. У чоловіків поясним одягом були штани. Обидві ці групи складала те, що умовно називається основним комплексом костюма.

Найбільш загальною розпізнавальною ознакою, що дає змогу відокремити один тип убрання від іншого, є спосіб носіння та поєднання між собою різних за кроєм сорочок та поясного одягу. Так, поєднання широких шароварів та заправленої в них тунікоподібної сорочки зі стоячим коміром становить полтавський тип чоловічого костюма;

поєднання ж вузьких полотняних штанів із поливовою сорочкою з виложистим коміром, яка одягалася навипуск, дало волинський тип і т. д.

Основний комплекс одягу українці вживали переважно влітку або як хатній одяг, хоча й не завжди. Коливання температури навіть улітку змушувало використовувати легкий, зручний допоміжний одяг. Тому-то на всій території України дістав поширення нагрудний одяг, який захищав верхню частину фігури. Побутували дві основні форми цієї групи одягу — з рукавами (кофти, куртки) та без рукавів (кептарі, лейбики тощо). Їхній розвиток залежав від місцевих традицій та конкретного призначення. Вони могли бути з хутра або тканини, зовсім короткими або дуже довгими, легкими або утепленими, прямоспинними або «під стан».

В осінньо-зимовий період використовувалися різні види теплового щільного одягу, які захищали від холоду весь стан людини. Ця група надягається поверх основного комплексу і тому називається верхнім, або становим, одягом. Він ділиться на осінньо-весняний, плащоподібний та хутряний зимовий.

Поєднані в певний комплекс окремі складові традиційного костюма обов'язково доповнюються поясами, які здавна виконували захисну, а також оберегову функції. В українців пояси здебільшого побутували у вигляді вужчої або ширшої досить довгої пов'язки, яка тримала стегновий одяг, з'єднувала натільний та стегновий одяг, а також підтримувала поли верхнього вбрання.

З кліматичними умовами безпосередньо пов'язане взуття, яке виконує необхідні захисні функції та створює потрібні умови для існування людини. В Україні здебільшого побутувало взуття, що прикриває стопу ноги. Воно було плетеним (личаки), стягнутим (постоли) та зшитим (черевики). Взуття, що прикриває стопу та гомілку, було зшитим (чоботи, зшиті валянки) або валяним. До групи взуття можна віднести й різні допоміжні види утеплення та захисту ноги.

В окрему класифікаційну групу одягу виділяються головні убори, що мають захисну функцію, яка у давнину тісно поєднувалася з обереговою, про що вже йшлося вище.

Важливими показниками для виділення певних класифікаційних підтипів кожної зі складових одягу є вже відомі нам етнографічні ознаки. Так, матеріал поділяється залежно від способу виготовлення (домотканий чи фабричний), від сировини (лляний, конопляний, бавовняний, шовковий, вовняний, шкіряний, штучний, синтетичний тощо), а також техніки виготовлення (плетений, в'язаний, тканий, валяний і т. д.). Належне значення для класифікації одягу мають його крій (форма окремих шматків матерії), конструкція (способи з'єднання деталей крою), техніка шиття (ручна або машинна), технологія шиття тощо, а також способи носіння складників одягу та характер їх поєднання у певний комплекс.

І нарешті, класифікаційною ознакою може бути саме призначення одягу, залежно від якого його можна поділяти на святковий, буденний, робочий, обрядовий і т. д.

Святковий одяг був не тільки новішим, із кращого матеріалу, а й «модного» покрою, більше прикрашався. Для будня шили одяг із грубішої тканини, часом доношували колишнє святкове вбрання, прикрас було менше. Для окремих видів праці створювався спеціальний робочий костюм. В особливу групу виділяється обрядове вбрання. Часто на свято або під час обрядів одягали стародавнє вбрання.

Кожна з названих груп одягу має своє походження, довгий шлях розвитку та значну кількість місцевих варіантів, котрі пов'язані з такими етнографічними ознаками, як матеріал, крій, колорит, орнаментика та опорядження, характер поєднання в комплекс та способи носіння, а також із назвами вбрання, які інколи краще за інші етнографічні ознаки вказують на його походження.

Найдавнішими матеріалами для одягу в країнах з багатю рослинністю були кора, листя й волокна рослин, а в смузї більш суворого клімату, де людина займалася мисливством і рибальством - шкури звірів, пір'я птахів та луска риб. Скотарство та землеробство, які на території України виникли ще в епоху неоліту, дали змогу використовувати рослинні волокна та вовну тварин. Початковим способом одержання більш складних матеріалів для одягу було плетіння. З винайденням веретена, прядки й особливо ткацького верстата значно розширилося використання матеріалів із волокон рослинного й тваринного походження, а пізніше — з нитки шовковичного черв'яка. Перші форми одягу були у вигляді шматка тканини або шкури тварини, що просто накидалися на фігуру людини та трималися за допомогою різних зав'язок, шпильок та інших застібок. Це насамперед накидки, що кріпилися на плечах або шиї (наприклад, шкури-накидки первісної людини, а також різні види пізнішого плащоподібного одягу), або шматки тканини, які обгортали стегна і трималися на талії (стародавні стегові пов'язки та пізніші види незшитого стегового одягу).

Дальше ускладнення первинних форм одягу відбувається завдяки освоєнню майстерності драпірування тканин навколо стану людини.

З опануванням техніки зшивання окремих шматків тканини поступово розкриваються великі можливості у створенні різноманітних форм одягу.

Початковий етап у розвитку зшитого одягу — це з'єднання прямокутних шматків тканини (наприклад, види тунікоподібного одягу, який був досить поширений у давніх слов'ян). У процесі дальшої еволюції одягу спостерігається значне ускладнення його форм за рахунок освоєння техніки крою тканини (при зшиванні розкромлених за певною формою шматків матерії створювалася необхідна форма одягу).

З удосконаленням форм одягу відбувалася й еволюція матеріалів, які збагачувалися як новою сировиною, так і ускладненням техніки прядіння,

плетіння і ткацтва. Поряд із рослинним, вовняним, шовковим волокном з'являться штучне, а з часом і синтетичне, що значно розширює асортимент тканин створює умови для дальшої еволюції кроєного одягу.

Найвищим ступенем розвитку крою є створення за його допомогою таких форм одягу, які найточніше повторюють натуральні пропорції фігури людини та дозволяють їй максимум вільних рухів.

Український традиційний костюм IX - початку XX ст. характеризується органічним поєднанням різних способів створення форм убрання. Тут можна бачити стародавні види стегового одягу (запаска, дерга), прямокутні шматки тканини якого трималися на фігурі за допомогою зав'язок чи поясів. Поряд із цим побутував частково зшитий одяг - плахта, який згадується ще в документах XVI ст., а через три століття став елементом святкового вбрання жіноцтва Середньої Наддніпрянщини.

Різні способи драпірування довгого прямокутного шматка тканини збереглися в такому жіночому головному уборі, як намітка, який має стародавнє походження. Продовжується ця традиція і в способах пов'язування хусток.

Форма одягу, яка утворювалася за допомогою зшивання прямокутних шматків тканини, зберігалася аж до початку XX ст. в чоловічих та жіночих тунікоподібних сорочках. У жіночому ж убранні можна спостерігати певний проміжний етап між простим зшиванням та освоєнням техніки крою. А саме: ускладнення форм убрання відбувалося за рахунок зшивання прямокутних шматків тканини і зібгання їх у збори, що допомагало створити одяг, відповідний жіночій фігурі. Те ж саме було характерним для спідниць полісянок, для сорочок та цілого ряду видів нагрудного і верхнього вбрання.

Інші зразки традиційного жіночого одягу дають змогу простежити поступову еволюцію його форм, яка йде від зшивання прямокутних

шматків тканини до поступового додавання кроєних деталей, котрі роблять одяг зручнішим та різноманітнішим.

Наведені нами класифікаційні ознаки традиційного одягу у своїй сукупності здатні всебічно відтворити той безмежно розмаїтий, багатобарвний та глибоко символічний феномен, що його являє, собою українське народне вбрання.

Перелік використаної літератури

1. Борецька Е.Я. Технологія виготовлення легкого жіночого та дитячого одягу. Навч. посібник.- К.: Вища школа, 1991. – С.27-30.
2. Горина Г.С. Народные традиции в моделировании одежды. – М.: Лёгкая индустрия, 1994.- 35с.
3. Галаджева Г.Г. Практическое пособие по историческому крою.-М.2002. - 83 с.
4. Забуті скарби. Народний одяг України та Польщі в малюнках Є.Глаговського та К.В.Келісінського (довідник виставки). Редакція А.Балаховського. - Львів-Торунь: Товариство приятелів музею етнографії у Торуні,2002.- 47 с.
5. Кокоріна Г.В. Реконструкція українського історичного костюма: створення бази даних // Легка промисловість. - 2007. - №4. - С.48-49

Проанализированные нами образцы традиционной женской одежды дают возможность проследить постепенную эволюцию ее форм, которая идет от сшивания прямоугольных кусков ткани к постепенному добавлению кроенных деталей, которые делают одежду удобнее и разнообразнее.

Ключевые слова: традиционный женская одежда, оберег, древнерусский костюм, эволюция форм, обувь, плахта.

We analyzed samples of traditional women's clothing allow you to trace the gradual evolution of its forms, which comes from matching rectangular pieces of fabric to the gradual addition of kroyenyh details that make clothes more comfortable and different manitnishym.

Keywords: traditional women's clothing, charm, Old costume, evolution forms, shoes, plakhta.